

which are first published. The documents show a role and value of this steamer in a peace-time and in the East (Crimean) war-time 1853-1856 and display the unknown pages of history of steam-shiping on Danube.

Keywords: steamship "Soulin", Lower Danube.

Тарас Гончарук

К истории пароходства на Дунае: "Шханечные журналы" парохода "Сулин" 1852 - 1855 гг., как исторический источник (по материалам Государственного архива Одесской области)

Впервые публикуются документы из Государственного архива Одесской области о деятельности парохода-буксира "Сулин" на нижнем Дунае на протяжении 1852-1855 гг. Документы показывают роль и значение парохода в мирное время и во время Восточной (Крымской) войны 1853-1856 гг., раскрывают неизвестные страницы истории пароходства на Дунае.

Ключевые слова: пароход "Сулин", Нижний Дунай.

УДК 94(477.74)

Анатолій Мисечко

ДО УЧАСТІ ОДЕСИТІВ В УСТАНОВЛЕННІ ПАМ'ЯТНИКІВ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЧОРНОМОРСЬКИХ КОЗАКІВ НА КУБАНЬ

У статті розглядається питання установаження пам'ятників українському козацтву в умовах самодержавства на Кубані. Порівняно з подібними пам'ятниками Катерині II в Одесі та Санкт-Петербурзі висвітлюється роль одеської української громадськості в установаженні пам'ятника у Катеринодарі та на Тамані.

Ключові слова: Чорноморське козацьке військо, пам'ятник Катерині II, А. Головатий, скульптор М. Мікешин, скульптор Едуардс, Кубань, Тамань.

За останні два десятиліття значно зросла зацікавленість історією козацтва. Розпочався процес увіковічення героїки козацтва не лише у нових наукових розвідках та художніх книгах, але й увіковіченні меморіальними дошками та в установаженні пам'ятників.

Проте сьогодні мало хто із громадян України знає, що процес увіковічення пам'яті українського козацтва розпочався ще понад ста років тому, в епоху останніх десятиліть самодержавства, коли спогади про славне минуле козаків були не в пошані. Навіть сам термін "запорожці" було заборонено ще за правління Катерина II. Згодом, у середині XIX ст. було перейменовано Чорноморське козацьке військо, яке стало прямим спадкоємцем славного запорозького козацтва у Кубанське козацьке військо. І саме там, де зберігався козацький устрій на службі російського самодержавства і розпочався процес увіковічення нащадків на Кубані. За цим процесом стежили провідні діячі українського руху другої половини XIX – початку XX ст., у тому числі з Одеси. Одесити брали найактивнішу участь в увіковіченні козацтва в умовах царизму. Про це свідчать численні листи до Михайла Комарова – одного із керівників одеської української "Громади" та "Просвіти".

Із листів колезького радника Володимира Скидана, який був начальником господарського відділення Кубанського обласного Правління,

мав безпосереднє відношення до установаження пам'ятника “Запорожцям на Кубані”. Слід також зазначити, що всі пам'ятники, які відносились до царювання Катерини II проектувались за одним зразком – статуя імператриці у повний зріст, а внизу її фаворити. Це можна простежити за прикладом пам'ятника “Імператриці Катерині II” у Санкт-Петербурзі, на Невському проспекті. Задум пам'ятника виник ще за царювання самої імператриці, проте вона була проти.

Установлено монумент було завдяки зусиллям Олександра I у 1873 р. із надписом “Императрице Екатерине II. 1873 год”. Над проектом працював відомий, перш за все, за проектом пам'ятника Б. Хмельницькому в Києві, скульптор Михайло Микешин. Згодом було встановлено пам'ятники у кількох містах півдня України. Зокрема, у зв'язку зі століттям “заснування” міста Одеси та у Катеринодарі.

В Одесі у підніжжя постаті Катерини II стояли її фаворити, які в більшою чи меншою мірою були пов'язані з заснуванням та будівництвом Одеси. Це постаті Григорія Потьомкіна, Платона Зубова, Йосипа де Рібаса та Франца Деволана.

У Петербурзі у підніжжя скульптури зображено постаті петербурзьських царедворців П. О. Румянцева, Г.О. Потьомкіна, О. В. Суворова, І. І. Бецького, А. О. Безбородька, К. Р. Дашкової, О. Г. Орлова, Г. Р. Державіна.

У Катеринодарі у підніжжя пам'ятника розташовані постаті козацької старшини: Антона Головатого, Сидора Білого і Захарія Чепіги. Саме тих отаманів, які безпосередньо брали участь у переселенні Чорноморського козацького війська з району Подністрів'я та Одеси на Кубань. Там вони і заснували нове місто на честь Катерини II, будучи вдячними за надані їм землі на Північному Кавказі. Тому на 100-й ювілей переселення чорноморців на Кубань і було встановлено два пам'ятники: один на Таманському півострові над Керченською протокою, де зображено козака-чорноморця з прапором, а інший в Катеринодарі із постаттю Катерини II та козацькими ватажками (тепер м. Краснодар Російської Федерації).

Слід зазначити, що з іншого боку, де зображені козаки, як і в інших пам'ятниках, обов'язковою стала постать Г. Потьомкіна. Позаду монумента зображено образ кобзаря, якій грає на бандурі з хлопчиком-поводирем.

Таким чином, серед трьох майже стандартних пам'ятників найбільш українським, зокрема, не імперським, а козацьким колоритом, виділяється монумент у Катеринодарі. (Див. ілюстрації с.100-101).

Варто зазначити щодо відкриття пам'ятників, які увічнюють українську присутність на Кубані, доклали багато зусиль представники одеської української “Громади”, одеські художники та скульптори. Про що свідчать листи В. Скидана до М.Комарова, які зберігаються в Одеській національній науковій бібліотеці імені М. Горького.

Збереглося 11 листів, які датовані з 9 липня 1890 р. по 27 травня 1905 р. Вони дозволяють простежити цілий період переходу українських громад від культурництва до політизації і революції 1905-1907 рр. Саме в цей період і відбулося установаження вищезазначених монументів.

Листи відтворюють наступні події: М.Комаров, збираючи матеріали до книги про “Антон Головатого” шукав його портрет, у тому числі і на

Кубані. Таким чином, вийшов на Володимира Скидана — активного діяча українського культурницького руху. Слід зазначити, що Михайло Комаров був одним із визначних українських громадських і культурних діячів кінця XIX – початку XX ст. Його знали не лише в Наддніпрянській та Західній Україні, але й на Кубані. З ним постійно листувалися провідні українські діячі. Отже не дивно, що у М.Комарова були зв'язки на Кубані, про що свідчать листи Володимира Скидана.

Природньо, що М.Комаров відгукнувся на прохання кубанців допомогти їм у відтворенні образів як Антона Головатого, так і інших представників козацької старшини, що і підтверджується у листах В. Скидана.

В запропонованих нижче документах збережений правопис того часу. Документи публікуються вперше, популярним методом, мовою оригіналу.

Документи

Документ № 1. Лист від Володимира Скидана до Михайла Комарова. 10 грудня 1903 р.

Многоуважаемый Михаил Фёдорович!

10-го декабря я должен выехать в Одессу для участия в комиссии по освидетельствованию фигур, изготовленных скульптором В. Эдуардом для памятника Екатерины II, воздвигаемого Кубанским войском в городе Екатеринодаре. Предстоит освидетельствовать фигуры: Головатого, Белого, Чепеге, Потёмкина. В комиссию должны быть приглашены эксперты-художники.

Так теперь у меня к вам покорнейшая просьба указать, кого из художников, по Вашему мнению, следовало бы пригласить в эту комиссию (из живущих в г. Одессе)?

Весьма важно, чтобы он знал ту эпоху и отнёсся повнимательнее.

Ответ Ваш меня здесь не застанет, а потому я явлюсь к Вам за ним.

Всем всего хорошего!

Вл. Скидан.

Документ № 2. Лист В. Скидана до М. Комарова. 20 березня 1903 р.

Многоуважаемый Михаил Федорович!

Наконец-то собрался препроводить Вам настоящий документ. Сделали что могли и как сумели. Не дурно было бы, если Вы как-нибудь заглянули в студию г. Комарова, воспользовавшись его любезным приглашением. Низайший поклон Вашему семейству, общим знакомым и Амвросию Андреевичу Ждаху. С истинным почтением.

Владимир Скидан

Документ № 3. Витяг з журналу Комісії з установаження пам'ятника імператриці Катерині II. 22 грудня 1902 р. №11.

Обсудив изложенное в акте и объяснения командированных членов кубанского областного инженера Статского Советника Кундухова и

начальника хозяйственного отделения кубанского областного правления Колежского Советника Скидана и художника Эдуарса и рассмотрев разные соч-ия со снимками, относящиеся к VIII веку, определили:

1) Князя Потемкина-Таврического изобразить в парадном мундире и шевелюрой на голове по гравюре Валькера, помещенной в истории императрицы Екатерины II, сочиненной профессором русской истории в Дерптском университете А. Брикнер, издание 1885 года, страница 746, часть.

2) Укоротить пистолеты у статуй Атаманов на сколько, на сколько это найдет нужным сделать художник Эдуарс, причем рукоятку пистолета Головатого наклонить под локоть правой руки.

3) Сделать сабли не по модели, а по образцу натуры.

4) Сделать ятаганы и все, вообще оружие у Атаманов деликатней.

5) Оставить полукунтуши на изготовленных уже художником Эдуарсом и принятых членами комиссии инж Кондуховых и советником Скиданом, Чепеш, на изготовляемой же статуи Атамана Белого, в замене полукунтуша, сделать кунтуш до колен те, как носили в то время.

6) Шевелюры на головах атаманов Головатого и Чепеги заменить оселедцами (чубами), причем они должны быть не заплетены, а закручены, кроме этого у Головатого сделать “усы малоросские”, а грудь его и атамана Чепеги украсить “Георгиевским крестом”, пожалованным им.

7) Переменить положение руки князя Потемкина-Таврийского, не уничтожая при этом поворота хартии.

8) Обратит внимание художника Эдуарса на обстоятельство, что по мнению Колежского советника Скидана, принимавшего статуи, выражение атаману Головатому грамоту, а только слушающего чтение ее.

9) Предложить художнику Эдуарсу по исполнении изменений в статуях, поименованных в вышеуказанных пунктах, представить комиссии фотографические снимки с тех статуй и только по получении одобрения их приступить к отливке из бронзы.

10) Благодарить г.г. экспертов – директора художественного училища общества изящных искусств в городе Одессе академика живописи Александра Андреевича Попова, профессора скульптуры кавалера Людвиг Д.П.(???), дворянина художника Амвросия Андреевича Ждаху и г. М. Комарова за принятое ... живое участие в освидетельствовании статуй, изготовленных художником Эдуарсом для памятника, о чем и уведомить их.

Секретарь ком-ии. Подпись.

Документ № 4. Лист від Володимира Скидана до Михайла Комарова в Одесу.

Многоуважаемый Михаил Федорович!

На Ваше письмо от 22 июня, собрал всякие справки от лиц вполне компетентных могу ответить следующее. Портрет Головатого два года тому искали для книжки “Кубанское казачье Войско” (изд. 1888 г.) и нигде не могли найти. Изъездили хутора, обыскали церковь Головатого в Тамани — и напрасно. В Таманской церкви много подарков Головатого — блюдо, евангелие и пр. Напали на след — у наследников генеральши Зинченко, но пока и этот след ни к чему не привел. Советуют искать в тех церквах, где он был критором, до переселения в Новомосковское.

Поночевный — ученик Вл. Антоновича (хорошо ему известный) говорит, что

песнь “Чорна хмара наступає” приписуют Головатому. И затем, его те две песни, с которых Вы пишете. Больше ничего не известно. Тот же Поночевский, сообщает, что у Вл. Б. Он видел некий сборник статей, между которыми есть статья о Головатом, где прекрасно описана наружность Головатого. Статья больше анекдотическая. Затем в Записках Одесского общества истории есть несколько статей о военных подвигах, между прочим характерный отзыв Головатого о священнике Ковальском.

У Мовы не был и думаю, что всего лучше будет, если Вы сами ему напишите. О вашей работе я ему подробно рассказывал при первом с ним свидании. После того у него не был, встречаюсь случайно. Вот все что могу сообщить по интересующим Вас вопросам.

Теперь о своих делах. Прилагаемые деньги прошу передать Леониду Анастасовичу как мой долг за прошлый год. Прошу у него извинения за неаккуратность. Осенью еще пришло. Попросите его выслать мне отчет о ночлежных приютах. Весьма обяжете.

Предполагал я, как Вас писал, устроить здесь книжную лавочку на имя сестры. Но это дело расстроилось, по семейным обстоятельствам. Продолжаю мечтать если не о книжной торговле в далеком будущем, то хоть о комиссии. Спрос на книжки есть, а предложения мало. Как вы об этом думаете? С какой уступкой можно будет получать из Киева и Одессы? При первых свободных 100 руб. вышлю, если столкнусь с местными книготорговцами. Перетолкуйте, при случае, с кем нужно по этому предмету.

Поклон всему вашему семейству и всем вашим знакомым!

Жму Вашу руку!

Вл. Скидан.

Одеська національна наукова бібліотека імені М. Горького. – Ф. 28/б. – Спр. 485. – С. 61-67.

Anatoliy Mysechko

On participation of Odessa inhabitants in establishment of monuments in honor of migration of Black sea Cossacks to Kuban

The article discusses the establishment of monuments devoted to Ukrainian Cossacks of the Kuban under the epoch of autocracy. In compare to similar monuments of Catherine II in Odessa and St. Petersburg, it highlights the role of the Ukrainian community of Odessa in establishing a monument in Katernynodar and Taman.

Keywords: *Black Sea Cossacks, monument of Catherine II, A. Golovatyj, sculptor M. Mikeshyn, sculptor Eduards, Kuban and Taman.*

Анатолій Мисечко

К вопросу об участии одесситов в сооружении памятников переселения черноморских казаков на Кубань

В статье рассматривается вопрос об установке памятников украинскому казачеству в условиях самодержавия на Кубани. В сравнении с созданием памятников Екатерине II в Одессе и Санкт-Петербурге освещается роль одесской украинской общественности в установлении памятников в Екатеринодаре и на Тамани.

Ключевые слова: *Черноморское казачье войско, памятник Екатерине II, А. Головатый, скульптор М. Микешин, скульптор Эдуардс, Кубань, Тамань.*